DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-21

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В МЕЖАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Маковій Віктор Петрович,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ,
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65014, Україна

Вступ

Права дитини є визначальними у змісті стратегічних документів розвитку сучасного суспільства незалежно від національного правового режиму. Такий підхід цілком корелює з положеннями Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року[805], та Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року[806], які забезпечують формування умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, і є втіленням основоположних принципів міжнародного законодавства щодо захисту її прав. Так, у відповідності до першого документу одним з головних принципів охорони прав дитини є забезпечення їх спеціального захисту та створення умов, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Другий міжнародний документ визнає пріоритетне право дитини зростати в сімейному оточенні, що має наслідком впровадження щодо дітей, які з тих чи інших обставин позбавлені батьківського піклування, інструментів з передачі їх на виховання в межах релевантних форм влаштування.

Викладене безпосередньо кореспондує зі змістом ст.ст. 32, 52 Конституції України, ст. 291 Цивільного кодексу України[807] (надалі –

[805] Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

[806] Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[807] Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

ЦК України), нормативного матеріалу Розділу IV Сімейного кодексу України[808] (надалі – СК України). Серед форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, специфічним інститутом є прийомна сім'я, яка відзначається низкою характерних рис, для яких досить специфічним з поміж іншого є зміст таких взаємин.

Екзистенціальні загрози для національних інтересів, трансформовані у сформований правовий режим воєнного стану, які вплинули на реалізацію відносин у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі прийомної сім'ї. Наявність таких обставин безпосередньо вплинула у прямо пропорційному відношенні на збільшення числа дітей, щодо яких мають бути застосовані відповідні форми влаштування цієї категорії осіб. Статистичні дані свідчать, що на початок 2026 року в Україні налічувалось 2715 прийомних сімей, які забезпечували реалізацію прав таких дітей з поміж 56 тисяч осіб, які зростають у сімейних формах виховання[809].

Відгуком на вказані виклики стала підготовка релевантних наукових досліджень, зокрема щодо реалізації змісту відносин з влаштування дитини в прийомну сім'ю. Загальним положенням нормативно-правового забезпечення функціонування правового інституту прийомної сім'ї присвятила роботу О. Козак[810], специфіці реалізації змісту договірних відносин в межах прийомної сім'ї – О. Розгон[811] та О.Козак[812], Л. Зілковська[813], особливостям регулювання відносин в межах прийомної сім'ї в умовах воєнного

[808] Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

[809] Сімейними формами виховання охоплено понад 56 тисяч дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування – Мінсоцполітики. *ZMINA*. URL: https://zmina.info/news/simejnymy-formamy-vyhovannya-ohopleno-ponad-56-tysyach-ditej-syrit-ta-pozbavlenyh-batkivskogo-pikluvannya-minsoczpolityky/

[810] Козак О. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 19–23. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.03

[811] Розгон О. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 122–134.

[812] Козак О. Передумови укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 11–15. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.02

[813] Зілковська Л. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Наукова і правоохоронна*. 2013. № 1 (19). С. 261–264.

стану – Г. Грабовська та А. Лисюк[814], Н. Драпатий[815], В. Чорнописька та Ю. Байовська[816].

Проведені дослідження вказаними вчених підкреслюють актуальність вивчення природи прийомної сім'ї в якості форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема в умовах екзистенціальних викликів українському суспільству, пов'язаних зі збройною агресією.

1 Правовий режим прийомної сім'ї в умовах екзистенціальних викликів

Правовий режим прийомної сім'ї в якості форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначений окрім СК України також і в Положенні про прийомну сім'ю[817], затвердженому постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 565, та Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини[818], затвердженому постановою КМУ від 24 вересня 2008 року № 866. Загальним правилом для існування прийомної сім'ї – недопущення виховання у такій сім'ї дітей на основі різних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

З огляду на нормативний зміст ст. 256[1] СК України під прийомною сім'єю необхідно розуміти сім'ю, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У відповідності до Положення про прийомну сім'ю прийомною сім'єю є сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне

[814] Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. https://orcid.org/0000-0002-4484-8295

[815] Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43

[816] Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40

[817] Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text

[818] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text

проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Таким чином, визначальними рисами прийомної сім'ї є: окреслення її загального правового положення саме як сім'ї, добровільне надання соціальної послуги, зміст цієї послуги полягає у влаштуванні дитини (дітей) в сім'ю, мета такого влаштування – виховання та спільне проживання, оплатність такої послуги. Варто зазначити, що серед форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, пропонується визначити ознаки та розмістити у відповідній ієрархії дану форму[819]. У певній мірі з наведеним можна погодитись, однак при цьому все ж таки на першому місці інтереси дитини та варіативність відповідного обрання серед інструментів уповноваженого на прийняття відповідного рішення органу публічної адміністрації.

У відповідності до ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, а також одинока особа. При цьому, підставами до створення сім'ї може бути поряд зі шлюбом, кровним спорідненням, усиновленням також й інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства. Подібний підхід створює передумови до поширеного розуміння сутності сім'ї, яка наділяється спеціальним статусом прийомної у контексті змісту ст. 256[1] СК України.

Оскільки мова йде про добровільне взяття дитини на виховання та спільне проживання, то маємо саме договірний характер таких відносин[820], що підтверджується Положенням про прийомну сім'ю, яким затверджено зразок договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї. Такий договір є сімейно-правовим, до розуміння правової природи якого у повній мірі застосовані викладені міркування щодо договору про патронат над дитиною в межах ст. ст. 252, 253 СК України[821].

Об'єктом наведених відносин є соціальна послуга із забезпечення вихованням та проживанням дитини в прийомній сім'ї. Кількісний критерій осіб, яким може надаватись така послуга, обмежується

[819] Козак О. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 22–23. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.03

[820] Зілковська Л. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Наукова і правоохоронна*. 2013. № 1 (19). С. 263–264.

[821] Маковій В. П. Особливості реалізації змісту окремих інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Захист прав дитини в умовах збройної агресії* : колективна монографія; за заг. редакцією проф. М. В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2025. С. 609–628.

чотирма дітьми. Такі відносини згідно Положенням про прийомну сім'ю вважаються оплатними.

У межах таких відносин простежується приватний інтерес дитини, що позбавлена батьківського піклування, щодо забезпечення її права на проживання в сім'ї, як первинного та основного осередку суспільства, а також приватний інтерес прийомної сім'ї в особі прийомних батьків, які прагнуть отримати певну майнову (в частині відповідної винагороди) та немайнову вигоду (щодо власного суспільного визнання в якості осіб, які здатні сформувати витребувані суспільством моральні якості його члена). Публічний інтерес суспільства проявляється у формування загальнолюдських засад для належного виховання дитини з передачею їй основних, перш за все духовних цінностей людства, та подальшої соціалізації. При цьому правовий режим воєнного стану впливає як на особливості реалізації таких відносин, так і на їх форму та зміст[822].

2 Правовий статус учасників відносин в прийомній сім'ї в умовах воєнного стану

З числа осіб, які утворюють прийомну сім'ю, для укладення договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї і надання в межах нього відповідної послуги важливим є визначення правового положення прийомних батьків.

Прийомними батьками можуть бути окремі працездатні особи та подружжя, тобто жінка та чоловік, які перебувають у шлюбі згідно ч. 1 ст. 21 СК України. Отже, жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю без шлюбу (ч. 2 ст. 21 СК України), фактично у конкубінаті, не можуть виступати у ролі прийомних батьків. Можливість розгляду кожної з таких осіб в якості прийомних батьків може бути сприйнята з огляду ч. 1 ст. 256^2 СК України, де таке право надається будь-якій особі, яка не перебуває у шлюбі. Разом з тим, Положення про прийомну сім'ю визначає окрему працездатну особу в числі кандидатів на одного з прийомних батьків. У даному випадку, вочевидь, мова йде про особу, яка відокремлена від шлюбу. Системний аналіз нормативного матеріалу Положення про прийомну сім'ю щодо поведінки учасників таких взаємин у випадку зміни сімейного стану (укладення шлюбу) прийомних

[822] Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 283–284. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43

батьків (6-1), коли припускається відмова нового члена сім'ї від набуття правового положення одного з прийомних батьків, надає можливість зробити позитивний висновок на користь надання права бути одним з прийомних батьків одному з учасників конкубінату. Однак, у будь-якому разі, вочевидь, перевага буде надаватись повній сім'ї з урахуванням обставин конкретної справи.

До осіб, які виявили бажання бути прийомними батьками, законодавство висуває ряд вимог[823]. По-перше, вік кандидатів на прийомних батьків має бути таким, який би дозволив завершити надання послуги до моменту досягнення молодшим з таких осіб пенсійного віку, у окремих випадках не більше п'яти років після цього за згодою сторін. По-друге, працездатність таких осіб, яка може бути ототожнена з відповідним рівнем постійних доходів. По-третє, дохід сім'ї прийомних батьків з розрахунку на одну особу за попередні шість місяців має бути не меншим від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення. Якщо остання умова не дотримана, то питання допущення таких осіб до надання цієї послуги вирішується комісією з питань захисту прав дитини, що утворюється у складі виконавчих органів місцевого самоврядування.

Разом з тим, у відповідності до Положення про прийомну сім'ю не може розглядатись у якості однієї з прийомних батьків, особа, що:

1) не пройшла курс навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

2) визнана в установленому порядку недієздатною або обмежено дієздатною;

3) позбавлена батьківських прав;

4) були усиновлювачем, опікуном, піклувальником, прийомним батьком, батьком-вихователем іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним, опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу було припинено з її вини;

5) за станом здоров'я не може виконувати обов'язки щодо виховання дітей (особи з інвалідністю I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства);

6) пебуває на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

7) зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами;

[823] Розгон О. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 132–134.

8) страждає на хвороби, перелік яких затверджений МОЗ щодо осіб, які не можуть бути усиновлювачами;

9) була засуджена за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150[1], 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324 і 442 Кримінального кодексу України, або має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів.

Наведені підстави для відмови у набутті правового положення прийомних батьків можуть бути доповненими обставини, які усувають особу від усиновлення (ст. 212 СК України). При цьому наведений перелік обставин не є вичерпним, оскільки головним у такому випадку є відповідність поведінки та умов проживання кандидатів на статус прийомних батьків інтересам самої дитини.

Зокрема проживання з прийомними батьками на спільній житловій площі членів сім'ї (у тому числі малолітніх та неповнолітніх дітей), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), алкогольну, наркотичну залежність, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровано асоціальні прояви, нахили до насильства, є безпосередньою підставою до відмови таким особам у набутті наведеного статусу.

Оскільки в межах даної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, мова йде про надання послуги виховання дитини з забезпечення реалізації її права на сім'ю, то фактично має місце квазісуб'єктна конструкція, коли прийомні батьки виконують соціальну роль батьків, пов'язаних кровно-родинним походженням з дитиною. Саме цією соціально-правовою природою й пояснюється коло обов'язків по вихованню та розвитку дитини, які покладаються на прийомних батьків і відображені й ст. 150 СК України, що відтворено у відповідних міркуваннях щодо положень цієї статті. Ці обов'язки деталізовані й у Положенні про прийомну сім'ю, де прийомні батьки зобов'язані створити належні умови для реалізації права дитини на виховання та розвиток, сприяти одержанню ними освіти, підготовки до самостійного життя та праці. При цьому вони зобов'язані у повній мірі використовувати за призначенням державну соціальну допомогу, аліменти та інші соціальні виплати, зокрема на забезпечення їх повноцінного харчування, утримання,

виховання, розвитку і освіти. Контроль за виконання вказаних обов'язків, покладається на орган опіки та піклування.

Подібним чином, положення законного представництва батьків, пов'язаних кровно-родинним походженням з дитиною, поширюється й на прийомних батьків, що надає можливість наділити їх повноваженнями представника, однак уподібнюючи до правового положення опікуна чи піклувальника за відносин представництва, унормованих ст. 67 ЦК України.

Необхідно підтримати думку, що дана форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує оптимальне вирішення проблеми підтримки соціально незахищених категорій дітей, що опосередковує правовий статус останніх як учасників таких відносин[824].

Суб'єктами, які фактично споживають послугу в межах договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, є прийомні діти, до числа яких належать діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї. Таким чином, для того щоб мати статус прийомних дітей особам необхідно: 1) мати вік до 18 років (до 23 років: у випадку навчання у закладах освіти після досягнення повноліття або до закінчення зазначених закладів чи незалежно від факту навчання у закладах освіти за умови встановлення такій особі інвалідності); 2) мати статус дитини-сироти (дитина, в якої померли чи загинули батьки) або дитини, позбавленої батьківського піклування (у зв'язку з позбавленням батьків батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими та через інші обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на можливість здійснення піклування батьками щодо своїх дітей, визначені у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»); 3) проходження дитиною процедури влаштування до прийомної сім'ї (детальніше у міркуваннях щодо ст. 256[4] СК України).

Влаштування дитини до прийомної сім'ї потребує згоди дитини, зміст та сутність якої з'ясована у положеннях ст. 254 СК України. Частина 2 ст. 256[3] СК України містить додаткову вимогу щодо процедури отримання такої згоди: вона з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона

[824] Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 83–84. DOI: https://orcid.org/0000-0002-4484-8295

перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

З урахуванням висловленого у ст. 254 СК України щодо природи аліментів, пенсії та інших соціальних платежів, а також відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, приналежних дитині до моменту влаштування до прийомної сім'ї необхідно підтримати відповідне тлумачення й ч. 4 ст. 256[3] СК України. Притому, що п. 11 Положення про прийомну сім'ю вірно визначає прийомних батьків в якості адресатів зазначених виплат, які зобов'язані витрачати такі кошти саме на утримання прийомних дітей. Подібні ж положення мають бути застосованими щодо таких виплат, право на які виникає вже після влаштування дитини в прийомну сім'ю.

Відповідні міркування щодо положень ст. 254 СК України мають бути застосованими й для з'ясування сутності права прийомної дитини підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами. Форми такого спілкування визначають органи опіки та піклування за погодженням з прийомними батьками та за участю соціальних працівників або фахівців із соціальної роботи, які здійснюють соціальне супроводження сімей.

З огляду на судову практику на прикладі постанови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.05.2022 року у справі № 696/805/20 (провадження № 61-10002св21) форми такого спілкування залежать від: 1) місця проживання батьків та інших родичів; 2) можливостей прийомних батьків, дитини та її родичів; 3) віку дитини та її розвитку; 4) засобів спілкування (телефонний, електронний тощо); 5) дня (вихідного чи робочого, знаменної дати в житті дитини – день народження); 6) організації побуту та режиму дня дитини; 7) особистої прив'язаності дитини до прийомних батьків (за умови потреби їх присутності при такому спілкуванні)[825].

3 Організаційно-правові питання створення прийомної сім'ї в умовах воєнного стану

Питання створення прийомної сім'ї деталізовано у Положенні про прийомну сім'ю. Зокрема, рішенню районної, районної в містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів

[825] Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.05.2022 року у справі № 696/805/20 (провадження № 61-10002св21). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104232536

міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради про створення прийомної сім'ї передує заява подружжя або окремої особи, які виявили бажання утворити прийомну сім'ю, а також підготовка висновку органом опіки та піклування в особі служби у справах дітей про можливість утворення прийомної сім'ї з урахуванням рекомендації центру соціальних служб за результатами проходження курсу навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Заяву може бути подано в паперовій формі безпосередньо під час особистого прийому в службі у справах дітей або в електронній формі через Єдиний державний вебпортал електронних послуг та інтегровані з ним інформаційні системи Мінсоцполітики, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У заяві зазначається адреса проживання заявника (за наявності кількох місць проживання – адреса кожного з них), дані документа, що посвідчує особу, номер телефону та адреса електронної пошти.

Від подружжя, яке бажає утворити прийомну сім'ю, приймається спільна заява, підписана кожним з подружжя.

Поряд із заявою особи, які бажають стати прийомними батьками, у відповідності до п. 40 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, мають надати такі документи:

1) копію документа, що посвідчує особу;

2) копію реєстраційного номера облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків або інформація про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідному контролюючому органу) (за наявності);

3) копію документа, де зазначено унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі (за наявності);

4) довідку про заробітну плату за останніх шість місяців або відомості з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків про суми виплачених доходів та утриманих податків або довідка про подану декларацію про майновий стан і доходи за попередній календарний рік;

5) копію свідоцтва про шлюб або витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про шлюб (для осіб, які перебувають у шлюбі);

6) висновок про стан здоров'я заявника, складений за визначеною формою;

7) довідку про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана територіальним центром з надання сервісних послуг МВС за місцем проживання заявника;

8) документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням;

9) документ, що підтверджує відомості про місце проживання (перебування) заявника та членів його сім'ї, які проживають з ним на спільній житловій площі;

10) довідку від нарколога та психіатра для осіб, які проживають разом із заявниками;

11) письмову згоду всіх повнолітніх членів сім'ї, що проживають разом з особою, яка бажає утворити прийомну сім'ю, справжність підпису на якій засвідчено нотаріально, або написана власноручно в присутності посадової особи, яка здійснює прийом документів, про що робиться позначка на заяві із зазначенням прізвища, власного імені, по батькові (за наявності), підпису посадової особи та дати

Заява вважається поданою, якщо до неї додані всі зазначені вище документи. Строк дії документів становить один рік з дня їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством. Викладені обставини цілком слушно сприймаються в якості передумов до укладення відповідного договору[826].

Після опрацювання заяви та доданих документів проводиться органом опіки та піклування обстеження умов проживання заявника. Про результати перевірки документів служба у справах дітей інформує заявника в електронній формі з одночасним повідомленням за допомогою телефонного зв'язку.

За результатами проведеної роботи орган опіки та піклування подає до відповідних підрозділів соціальних служб запит щодо проходження заявником курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проходження наведеного навчання особами, що виявили бажання бути прийомними батьками, створює підстави для постановки їх на облік в якості потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів та підготовки висновку про можливість утворення вказаними особами прийомної сім'ї.

При цьому кандидати на прийомних батьків та члени їх сім'ї мають бути поінформованими щодо стану здоров'я, фізичного

[826] Козак О. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 19–23. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.03

та розумового розвитку дітей, яких бажають взяти на виховання та спільне проживання.

Законодавство встановлює додаткові вимоги щодо влаштування у прийомну сім'ю дитини з інвалідністю. Зокрема, вимагається від органу опіки та піклування створення відповідних умов для її проживання за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством, зокрема в межах певних грантових, благодійницьких проектів, у тому числі за участі міжнародних організацій, як-то:

1) вжиття заходів для забезпечення облаштування житлового приміщення, в якому проживає сім'я, з дотриманням принципів універсального дизайну, архітектурної доступності та розумного пристосування (за годою прийомних батьків);

2) організація надання необхідних послуг з урахуванням потреб дитини;

3) сприяння здійсненню заходів щодо виконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю.

Орган опіки та піклування, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, несе відповідальність за її функціонування відповідно до законодавства. У зв'язку з цим та з метою попередження порушень вимог чинного законодавства в цій частині даний орган наділяється повноваженнями контролю за виконанням прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання прийомних дітей.

У відповідності до Положення про прийомну сім'ю такий контроль реалізовується наступних формах:

1) контроль за умовами утримання, виховання, навчання прийомних дітей за місцем проживання сім'ї шляхом її відвідування. Періодичність відвідувань установлюється окремим графіком. При цьому відвідування повинні проводитись не рідше ніж один раз на рік, крім першого відвідування, яке проводиться через три місяці після влаштування дитини в прийомну сім'ю;

2) контроль за використанням та збереженням житла і майна прийомних дітей за місцем його знаходження.

Щороку служба у справах дітей готує висновок про стан утримання, навчання та виховання дитини на основі інформації, що подається працівником центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснює соціальне супроводження прийомної сім'ї, вихователем дошкільного навчального закладу або класним керівником загальноосвітнього навчального закладу, в якому навчається дитина, дільничним лікарем-педіатром, уповноваженою посадовою особою Національної поліції.

Прийняття рішення про створення сім'ї, наведеним у ч. 1 ст. 256[4] СК України органом, є передумовою до укладення договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, зміст якого згідно ч. 4 цієї ж статті формується на основі типового договору затвердженого КМУ. Разом з тим, на сьогодні наявний зразок договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, що є додатком до Положення про прийомну сім'ю і не визначений як типовий. Тобто, фактично підзаконний нормативний акт, на відміну від вказаної статті СК України, оперує поняттям зразкового договору, який припускає дотримання форми, але відступлення від запропонованого змісту на розсуд сторін, що не відповідає сутності таких взаємин, де пріоритетним є саме типовий договір, як обов'язковий для сторін, в силу обставин, викладених у положеннях ст. 253 СК України.

Сторонами даного договору є орган опіки та піклування і прийомні батьки. Це договір на користь третьої особи (дитини). Предметом є охарактеризована у ст. 256[1] СК України послуга. Він є двостороннім, оплатним, консенсуальним, письмовим за формою укладення. Істотними умовами цього договору є предмет та ціна (грошове забезпечення).

Грошові виплати в межах договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї включають державну соціальну допомогу на прийомних дітей, грошове забезпечення прийомним батькам за надання соціальної послуги щодо виховання дитини у прийомній сім'ї, що виплачуються за принципом «гроші ходять за дитиною», а також виплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за прийомних батьків. Порядок призначення й виплати вказаних виплат проводиться у відповідності до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», затвердженого постановою КМУ від 26 червня 2019 року № 552[827].

Розмір державної соціальної допомоги для прийомних дітей становить 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку, а для дітей

[827] Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 року № 552. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-п#Text

з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку. Розмір грошового забезпечення встановлюється на рівні одного прожиткового мінімуму для працездатної особи на кожну прийомну дитину і не залежить від пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги на прийомну дитину. Щомісячний сумарний обсяг грошового забезпечення прийомним батькам розподіляється між ними рівними частинами за обопільною згодою.

В межах надання вказаної послуги прийомні батьки зобов'язані вчиняти заходи як безпосереднього (створювати належні умови для всебічного розвитку дітей, одержання ними освіти, підготовки до самостійного життя та праці, захищати права та інтереси дітей, забезпечувати право дитини на свободу світогляду та віросповідання тощо), так і організаційного та інформаційного характеру (підвищувати свою кваліфікацію у сфері виховання дітей, співпрацювати із соціальним працівником або фахівцем із соціальної роботи у ході здійснення соціального супроводження відповідно до порядку соціального супроводження прийомних сімей тощо),

У свою чергу орган опіки та піклування зобов'язаний створити умови для реалізації змісту послуги з влаштування дитини у прийомну сім'ю, зокрема через забезпечення: соціального супроводження прийомної сім'ї, щорічного безоплатного медичного обстеження дитини, перерахування соціальної допомоги на дітей та грошового забезпечення тощо.

Відносини з влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї може бути припиненим за взаємною згодою сторін, а також у випадку: 1) досягнення повноліття дитиною (у разі навчання у закладі загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – 23-річного віку або закінчення відповідного закладу освіти); 2) набуття або надання дитині повної цивільної дієздатності (реєстрація шлюбу, працевлаштування за трудовим договором, запис матір'ю або батьком дитини, провадження підприємницької діяльності); 3) влаштування дитини в заклад освіти на повне державне забезпечення; 4) досягнення батьками пенсійного віку; 5) смерть дитини. У випадку виявлення у порядку контролю органом опіки та піклування негативних факторів побутового характеру, неналежного надання визначеної договором послуги та інших обставин, які суперечать інтересам дитини, такий орган, у випадку недосягнення домовленості з прийомними батьками щодо припинення договірних відносин, може ініціювати розірвання договору в односторонньому порядку зі зверненням до суду.

Окремою підставою припинення відносин з влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї є перевищення кількісного параметру прийомних дітей п'яти, що створює передумови до перетворення розглянутої форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у іншу, унормовану в межах глави 20[2] СК України. За наведених умов орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, приймає рішення про створення дитячого будинку сімейного типу на її основі.

Оскільки, дані відносини носять територіальний характер, то підставою припинення також може бути зміна адміністративно-територіальної одиниці місця проживання прийомної сім'ї, якщо прийомні батьки не подадуть заяву органу опіки та піклування за новим місцем проживання щодо пролонгації взаємин.

На додаток до висловленого необхідно підтримати думку, за якою в умовах воєнного стану прийомна сім'я забезпечує тривалий захист і стабільність відповідної форми влаштування дитини з відповідними особливостями правового статусу, що корелює із обов'язком держави щодо гармонізації чинного законодавства у цій сфері й має наслідком спрощення процедур та підвищення гнучкості механізмів влаштування таких осіб[828].

Висновки

Таким чином, прийомна сім'я як одна з форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відіграє важливу роль в реалізації соціальної функції публічної адміністрації, що релевантне відповідним організаційно-правовим та соціально-економічним заходам, які нею вживаються. В умовах воєнного стану, коли виникає загроза існуванню як української державності, так і будь-якої фізичної особи, у тому числі дитини, виникає потреба вжиття додаткових заходів із забезпечення прав останньої, серед яких визначальним є право на сімейне виховання.

У викладених міркуваннях простежується природа прийомної сім'ї, в межах якої відображена як сімейно-правова, так і соціальна сутність. У межах таких відносин простежується приватний інтерес дитини, що позбавлена батьківського піклування, щодо забезпечення її права на проживання в сім'ї, як первинного та основного осередку суспільства,

[828] Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 262–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40

а також приватний інтерес прийомної сім'ї в особі прийомних батьків, які прагнуть отримати певну майнову (в частині відповідної винагороди) та немайнову вигоду (щодо власного суспільного визнання в якості осіб, які здатні сформувати витребувані суспільством моральні якості його члена). Публічний інтерес суспільства проявляється у формування загальнолюдських засад для належного виховання дитини з передачею їй основних, перш за все духовних цінностей людства, та подальшої соціалізації. При цьому правовий режим воєнного стану впливає як на особливості реалізації таких відносин, так і на їх форму та зміст.

Зміст відносин в межах прийомної сім'ї цілком кореспондує із колом прав та обов'язків їх учасників – прийомних батьків та органу опіки та піклування, з одного боку, й дитини, з іншого, де відображене прагнення забезпечення належних умов існування та розвитку останньої. Вагоме місце серед конструкцій реалізації зазначеного змісту цих відносин займає договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, який має сімейно-правовий характер. При цьому відзначено певну колізійність положень щодо правового режиму такого договору у підзаконному нормативно-правовому акті на противагу змісту відповідних положень СК України.

Висловлена думка, що дана форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує оптимальне вирішення проблеми підтримки соціально незахищених категорій дітей, що опосередковує правовий статус останніх як учасників таких відносин, особливо в умовах воєнного стану.

Звернена увага на забезпечення в умовах воєнного стану прийомною сім'єю тривалого захисту і стабільності відповідної форми влаштування дитини з відповідними особливостями правового статусу, що корелює із обов'язком держави щодо гармонізації чинного законодавства у цій сфері й має наслідком спрощення процедур та підвищення гнучкості механізмів влаштування наведеної категорії осіб.

В умовах воєнного стану особливістю реалізації змісту відносин в межах прийомної сім'ї є екстраординарність передумов до запровадження даної форми, включення в механізм правового регулювання додаткових публічно-правових засобів, які забезпечують оперативність реалізації цього змісту, наявність додаткових обставин для застосування такої форми з огляду на екзистенціальний характер викликів перед суспільством та його найбільш вразливим членом – дитиною, визначення особливостей правового положення учасників цих відносин, створення додаткових соціальних гарантій для функціонування прийомної сім'ї.

Анотація

Даний розділ присвячений питанню вивчення правової природи прийомної сім'ї серед інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі в умовах воєнного стану.

Встановлено, що в умовах воєнного стану, коли виникає загроза існуванню як української державності, так і будь-якої фізичної особи, у тому числі дитини, виникає потреба вжиття додаткових заходів із забезпечення прав останньої, серед яких визначальним є право на сімейне виховання.

Доведено, що у природі прийомної сім'ї простежується к сімейно-правова, так і соціальна сутність. Приватний інтерес дитини, яка позбавлена батьківського піклування, проявляється у забезпеченні її права на проживання в сім'ї, як первинного та основного осередку суспільства. Приватний інтерес прийомної сім'ї в особі прийомних батьків проявляється у прагненні отримати певну майнову (в частині відповідної винагороди) та немайнову вигоду (щодо власного суспільного визнання в якості осіб, які здатні сформувати витребувані суспільством моральні якості його члена). Публічний інтерес суспільства проявляється у формування загальнолюдських засад для належного виховання дитини з передачею їй основних, перш за все духовних цінностей людства, та подальшої соціалізації.

Встановлено, що зміст відносин в межах прийомної сім'ї цілком кореспондує із колом прав та обов'язків їх учасників – прийомних батьків та органу опіки та піклування, з одного боку, й дитини, з іншого, де відображене прагнення забезпечення належних умов існування та розвитку останньої. Вагоме місце серед конструкцій реалізації зазначеного змісту цих відносин займає договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, який має сімейно-правовий характер.

Відзначено певну колізійність положень щодо правового режиму такого договору у підзаконному нормативно-правовому акті на противагу змісту відповідних положень СК України.

Висловлена думка, що дана форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує оптимальне вирішення проблеми підтримки соціально незахищених категорій дітей, що опосередковує правовий статус останніх як учасників таких відносин, особливо в умовах воєнного стану.

Література

1. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
5. Сімейними формами виховання охоплено понад 56 тисяч дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування – Мінсоцполітики. *ZMINA*. URL: https://zmina.info/news/simejnymy-formamy-vyhovannya-ohoplenoponad-56-tysyach-ditej-syrit-ta-pozbavlenyh-batkivskogo-pikluvannya-minsoczpolityky/
6. Козак О. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 19–23. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.03
7. Розгон О. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 122–134.
8. Козак О. Передумови укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 11–15. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.02
9. Зілковська Л. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Наукова і правоохоронна*. 2013. № 1 (19). С. 261–264.
10. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. https://orcid.org/0000-0002-4484-8295
11. Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43
12. Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40
13. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text
14. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня

2008 року № 866. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text

15. Маковій В. П. Особливості реалізації змісту окремих інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Захист прав дитини в умовах збройної агресії* : колективна монографія; за заг. редакцією проф. М. В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2025. С. 609–628.
16. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.05.2022 року у справі № 696/805/20 (провадження № 61-10002св21). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104232536
17. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 року № 552. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-п#Text